Andrzej Kola

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CHEŁMNO W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH

PROBLEM PIERWOTNEJ LOKALIZACJI

CZĘŚĆ I

Praca doktorska z zakresu
archeologii na Wydziale Humanistycznym
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Promotor: Prof. dr Kazimierz Żurowski

Toruń 1975 r.

S P I S T R E Ś C I

str.

Od autora 1

W s t ę p

Cel i zakres pracy. Sposób ujęcia 4

Stan badań i opracowań 10

Problematyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego /do początków XIII w./ w obrębie obecnego Chełmna 20

Zagadnienie osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Starogrodzie 43

R o z d z i a ł I

Wczesnośredniowieczny chełmiński zespół osadniczy na tle środowiska geograficznego . . . 68

1. Rzeźba terenu oraz sieć wodna 69

2. G l e b y 76

3. L a s y 78

R o z d z i a ł II

Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie. Materiały i Analiza wstępna

1. Cmentarzysko - stanowisko 1 87

2. Nieobronna osada przygrodowa - stanowisko 2 119

3. Osada obronna - człon A. Stanowisko 3 120

4. Osada obronna - człon B. Stanowisko 6 195

R o z d z i a ł III

Stosunki gospodarcze i społeczne

1. Budownictwo 271

2. Gospodarka 291

3. Wytwórczość 313

4. Handel 357

str.

R o z d z i a ł IV

Rozwój przestrzenny Chełmna piastowskiego i kształtowanie się kultury miejskiej 407

R o z d z i a ł V

Chełmno piastowskie na tle wczesnośredniowiecznego osadnictwa ziemi chełmińskiej 448

R o z d z i a ł VI

Zagadnienie translacji Chełmna 461

Z a k o ń c z e n i e 482

O D A U T O R A

Kiedy na przełomie lat sześćdziesiątych bieżącego stulecia zespół pracowników naukowych podejmował prace nad realizacją popularno-naukowej, historycznej monografii miasta Chełmna, /Dzieje Chełmna i jego regionu, Toruń 1968/ okazało się, iż najmniej wiadomości posiadamy o dziejach tej miejscowości w okresie wczesnośredniowiecznym, jakkolwiek wiadomo było, że Chełmno stanowiło w tym czasie naczelny ośrodek osadniczy w ziemi chełmińskiej, będąc co najmniej od XII w. grodem kasztelańskim. Co prawda dzieje tej miejscowości stanowiły przedmiot zainteresowania badaczy /szczególnie w XIX w./, jednak z braku odpowiednich źródeł jej przedkrzyżacki okres nie został w sposób należyty opracowany. Także i dzieje piastowskiego Chełmna pióra J. Grześkowiaka zamieszczone w cytowanej monografii, poza spekulatywnymi teoriami co do pierwotnego położenia miasta, nie zawierają żadnych innych sformułowań o tym ośrodku osadniczym we wczesnym średniowieczu, szczególnie o jego rozwoju przestrzennym i stosunkach gospodarczo-społecznych. Zdawał sobie sprawę z tego wydawca monografii - Toruńskie Towarzystwo Naukowe, które jeszcze przed ukazaniem się owej pozycji wydawniczej drukiem, postulowało dla wyjaśnienia tych zagadnień, tak istotnych również dla poznania początków miast na terenie byłego państwa Zakonu Krzyżackiego, przeprowadzenie ukierunkowanych, systematycznych badań wykopaliskowych. Apel ten został podjęty przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, która temat niniejszy włączyła do swoich planów badawczych, powierzając jego realizację autorowi tego opracowania.

Terenowe prace badawcze dotyczące tego tematu przepro-

wadzono w Chełmnie oraz w Starogrodzie i przede wszystkim w Kałdusie pow. Chełmno, w latach 1967-1973. Uzyskane z tych badań źródła archeologiczne stanowią podstawę dla niniejszego opracowania i w konfrontacji z nielicznymi dla tego tematu źródłami pisanymi, pozwalają odmiennie spojrzeć na zagadnienie początków miasta Chełmna, wykazując istnienie zalążków miasta na długo przed nadaniem mu praw miejskich w 1233 r.

Realizacja niniejszego tematu składała się jakoby z dwóch etapów. Etap pierwszy stanowiły wspomniane prace wykopaliskowe. W etapie drugim - gabinetowym, starano się opracować materiał zabytkowy uzyskany z prac terenowych i dokonać jego historycznej interpretacji.

Na obu etapach pracy korzystałem z życzliwej pomocy wielu osób, bez których realizacja tego tematu byłaby znacznie utrudniona, lub wręcz niemożliwa. Szczególną wdzięczność wyrażam Toruńskiemu Towarzystwu Naukowemu i jego Generalnemu Sekretarzowi, profesorowi dr Marianowi Biskupowi, za inspirację badań i pomoc finansową w trudnych pierwszych latach naszej działalności terenowej. Wieloletnie badania systematyczne w Kałdusie były m. in. możliwe do przeprowadzenia dzięki uzyskiwanym na ten cel subwencjom z Urzędu Powiatowego w Chełmnie oraz z Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy, którym to urzędom składam w tym miejscu serdeczne podziękowania. Podziękowania kieruję również dla Chełmińskiego Towarzystwa Kultury i Chełmińskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego za wszechstronną pomoc świadczoną naszej ekspedycji badawczej Z wielu osób reprezentujących te organizacje nie sposób tu nie wymienić tych, którzy nie szczędząc prywatnego czasu, w każdej nieomal chwili służyli pomocą w organizowaniu naszej działalności terenowej. Tak więc szczególną wdzięczność wi-

nienem: mgr Jerzemu Michalskiemu, mgr Jerzemu Kałdowskiemu i mgr Zbigniewowi Zawadzkiemu, ich zaangażowanie bowiem przyczyniło się do tego, że nasze prace terenowe przebiegały sprawnie i bez zakłóceń.

W mojej działalności terenowej pomocą mi służyli stali współpracownicy: mgr Ryszard Boguwolski oraz moja żona - mgr Wiesława Matuszewska-Kola. Im więc winienem szczególną wdzięczność.

Uzyskana z badań wykopaliskowych część materiału zabytkowego stała się przedmiotem szczegółowych analiz specjalistycznych i opracowań. Za szybkie udostępnienie mi wyników tych analiz pragnę złożyć serdeczne podziękowania: profesorowi dr Marianowi Sobocińskiemu, profesorowi dr Janowi Zabłockiemu, doc. dr Zbigniewowi Brochwiczowi, dr Jerzemu Berndtowi, dr Irenie Kranzowej i dr Annie Waluszewskiej-Bubień.

Niniejszą pracę przedstawiam jako rozprawę doktorską. Jej ostateczna wersja powstała w wyniku licznych dyskusji prowadzonych w gronie koleżanek i kolegów na seminarium prowadzonym w Katedrze Archeologii UMK w Toruniu, za co im również bardzo dziękuję. Szczególnie serdeczne podziękowania składam mojemu promotorowi, profesorowi dr Kazimierzowi Żurowskiemu, pod kierunkiem którego praca ta powstała, za niezwykłą życzliwość oraz wszechstronną pomoc i rady udzielane mi w okresie jej powstawania.

Winienem też wdzięczność mojej żonie, mgr Wiesławie Matuszewskiej-Kolowej, za przygotowanie ilustracji oraz przedyskutowanie wielu zagadnień.